

Bocskai István Madonnás tallérjainak hengeres veréséről

LUX IVÁN

Bevezetés

Bocskai István fordultatos élete során szolgált a császár udvarában, majd az erdélyi fejedelmek alatt, győztes csatákat vívott a törökök és a Habsburgok ellen is, II. Rudolf béketárgyalásokra kényszerült vele és a szerencsi országgyűlés 1605-ben Erdély és Magyarország fejedelmévé választotta.

1606. december 29.-én súlyos betegségben elhunyt. Rövid, kétéves uralkodása alatt sokat tett az Erdélyi Fejedelemség függetlenségéért és területi növekedésért és a reformációért legtöbbet tevő magyar politikusok egyike is volt.

Bocskai István pénzverésében meghatározóak voltak az aranypénzek, de ezüstöket is veretett viszonylag nagy mennyiségben és számos formában. Az ő idejében létező verdéket felhasználta, így készültek pénzek Kolozsváron, Nagyszebenben és Nagybányán. Annak ellenére, hogy viszonylag rövid ideig uralkodott, tallérjai nem kevesebb, mint öt jellegzetesen elkülönülő formában készültek.

Ebben a közleményben a Nagybányán veretett ún. Madonnás tallérjairól lesz szó. Ebben az időben Nagybányán már alkalmazták a hengeres verési technikát, aminek lényege, hogy két hengerre erősítik fel az előlapi és hátlapi verőtöveket tartalmazó lemezeket, egy-egy lemez az érme méretétől függő számú verőtövet tartalmaz – tallérok esetében ötöt-ötöt – és az egymással szemben forgó hengerek közé vezetik be azt a fémlémezt, amelyre préselik az érmét, majd kivájják belőle. Hengeres verőtöveket mutat az 1. ábra.



[<https://mgmindex.de/index.php?title=Datei:Walzenpr%C3%A4gwerk.png>]

1. ábra: Hengeres veréshez használt verőtövek.

A hengeres verésről viszonylag kevés irodalom érhető el. A leggyakrabban idézett monográfia az [1] szerinti, a hazai irodalomban csak érintőlegesen említik [2-3].

A hengeres verés egyik jellegzetessége, hogy az egyes hengerekre erősített verőtövek nem szétválaszthatóak, tehát minden tallér verésekor ötösével együtt készülnek az elő-, illetve a hátoldalak. Ugyanakkor, az együtt alkalmazott hengerek egymáshoz képes elforgatva is felerősíthetők voltak, ezáltal az elő- és hátoldali veretek kombinálódhattak. A továbbiakban ennek a lehetőségnek a következményeiről szólok Bocskai István Madonnás tallérjainak esetében.

Bocskai István pénzveréséről Tóth Csaba készített áttekintést [4], míg a Madonnás tallérok verőtőváltozatait formai jellegzetességek szerint osztályozva Óvári Ferenc összesítette [5], azonban egyik munka sem foglalkozik a hengeres verésből következő sajátosságokkal.

A Madonnás verőtövek

A készülő erdélyi tallérkatalógus [6, 7] harmadik Preprintjének adatgyűjtése és megírása során gyűjtöttünk elegendő anyagot ahhoz, hogy a Madonnás tallérok minden verőtőváltozatát be tudjuk

mutatni. Köz- és magángyűjteményekben meglévő, valamint az elmúlt évek árverésein előfordult, általunk megismert 106 darab Bocskai István tallér-típusú pénze közül 57-et vertek Nagybányán, amelyek hátoldalán a Madonna szerepel a kiseddel. Ebből az adatbázisból egyértelműen megállapítható volt, hogy ezek a tallérok 5-5 elő-, illetve hátoldali verőtővel készültek, azaz verésükhöz egy-egy henger volt használatos.

Az előoldali verőtövek képeit a 2. ábra mutatja.



2. ábra: A Madonnás tallérok előoldalai

A hátoldali verőtövek a 3. ábrán láthatóak.



3. ábra: A Madonnás tallérok hátoldalai

A létező és létezett tallérváltozatok

Mint ahogy a hengereken 5-5 eloldali, illetve hátoldali verőtő van, a két henger egymáshoz képest ötféle módon helyezkedhet el (az egyik henger egy verőtővével szemben a másik henger bármelyik verőtőve helyet foglalhat). Ily módon, 25 féle tallér-változat képzelhető el. Ezek közül, a rendelkezésünkre álló adatbázisból (képek és katalógusok) tíz Madonnás tallérváltozatot azonosítottunk.

Az alábbi táblázat az összes lehetséges előoldal-hátoldal kombinációt tartalmazza (az e-h oszlopokban) és, amennyiben ilyen kombinációjú tallér van az adatbázisunkban, avagy, ha nincs, de Resch [8] felsorolja a katalógusában, a hozzátartozó Resch azonosítót (az R oszlopban) és az adatbázisunkban lévő ilyen érték számát (az N oszlopban). Az elő- és hátoldali számozás a 2. és 3. ábrán megadottak szerinti.

e-h	R	N	e-h	e-h	R	N	e-h	R	N	e-h	R	N
1-1	13	10	1-2	1-3			1-4			1-5		
2-2	14	11	2-3	2-4	-	1	2-5			2-1		
3-3	19	9	3-4	3-5			3-1			3-2	-	1
4-4	15	11	4-5	4-1			4-2			4-3		
5-5	16	12	5-1	5-2	17	0	5-3	18	1	5-4	15A	0

Szembeötlő, hogy a ma létező tallérok túlnyomó többségét az elsődleges párosítással verték, de az is világos, hogy a további négy lehetséges párosításból is legalább hármát alkalmaztak, bár minden bizonnyal legalább egy nagyságrenddel kisebb mennyiséget verve velük.

A táblázatból azt is kitűnik, hogy két olyan tallér van az adatbázisunkban, amelyeket Resch nem ismert, és két olyan tallért is felsorol Resch, amelyekről az adatbázisunkban nincsen kép. A szürkén szedett párosításokról nincsen ismeretünk, de a hengeres verés sajátosságai okán létezniük kellett.

Az eggyel elforgatott párosításból egyáltalán nincsen képünk, sem utalás rá, de, tekintettel a többi kombináció igen ritka voltára, nem zárható ki, hogy ilyen párosításban is vertek tallérokat.

Mint ahogy minden létezett elő- és hátoldali éremképet ismerünk, bármelyik kombináció képének megszerkesztése lehetséges. A 4. ábra a két, a Resch katalógusban szereplő, de ma nem elérhető tallérváltozatot (R17 és R15A) mutatja, amint azt a képekből megszerkesztettük.



4. ábra: a Resch 15A és Resch 17 tallérok szerkesztett képei

Egy zavarba ejtő változat

A fentiekben megmutattuk, hogy igen nagy valószínűséggel Bocskai István Madonnás tallérjai egy hengerpárral készültek 1605-ben. Ennek látszólag ellentmondva a Pannonia Terra V. Kamaraárverés a

189. tételszám alatt egy 1606-os évszámú Madonnás tallért ajánlott. Az aláírás szerint „*Publikálatlan évszám! Felületi vésés!*” A felületi vésés mibenlétére nincsen utalás.

A tétel képét közelebbről megvizsgálva teljesen egyértelmű, hogy az érme a 2. előlapi és 2. hátlapi verőtővel készült 1605-ös tallérral azonos, de 1606-os évszámmal.

Az 5. ábra a két érme évszám körüli részének összehasonlítását mutatja.



5. ábra: A PTN V. Kamaraárverés 189. tételének és a 2-2 1605-os tallér részleteinek összehasonlítása

Az 5. ábrából egyértelműen látszik, hogy a két érme bemutatott részei minden apró részletükben azonosak (és ez igaz a két tallér egészére is), vagyis az 1606-os évszámot 1605-ből vésék át. Ezt természetesen megtehették a hengeren lévő összes verőtővön, ilyen történt például a Báthori Gábor 1608-as hátlapi verőtőveit tartalmazó hengerrel [11]. Ha így történt volna, akkor nagy lenne az esélye annak, hogy a többi, a hengeren lévő változatból is maradt fenn átvéselt példány. Ebben az esetben ilyenről nem tudunk, viszont az átvéselt 6-os szám színe és alakja inkább az érmén végzett egyedi beavatkozást sugall, erre utalhat a tétel leírásában a „felületi vésés” kitétel is (habár akkor a „publikálatlan évszám” megjegyzés indokolatlan). Mindezek okán helyesebbnek tűnik arra következtetni, hogy 1606-os henger nem létezik.

Bocskai István hengeres veréssel készült tallérjainak azonosítása viszonylag egyszerű volt, minthogy egy hengerpárral készültek. Más Nagybányán vert fejedelmi tallérok, úgy, mint Báthori Zsigmond tallérjainak ilyen azonosítása sokkal nehezebb feladat, amiről egy másik közleményben szólunk.

Tallér verőtővel vert többszörös aranyforint

A tallérok összefoglalása után érdemes néhány szóban kitérni a hasonló aranyforintokra is. Az erdélyi pénzverésben bevett gyakorlat volt a tallér verőtővekké aranyforintokat is verni (avagy megfordítva, de ez inkább csak stiláris kérdés). Ez volt a helyzet Bocskai István esetében is. Két olyan aranyforintos érmeje ismert ma, amelyek Madonnás verőtővekké készültek. Az egyik egy hatszoros aranyforint, ennek a képe a 6. ábrán látható.



A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményéből

6. ábra: Hatszoros aranyforint Madonnás bélyegekké

Ez az érme szerepel Huszár katalógusában [9] 178-as azonosítóval és megállapítható, hogy éremképe azonos az R13 Resch azonosítójú talléréval, vagyis a fenti táblázatban az 1. előlapi és 1. hátlapi sorszámúéval.

Mégegy, igen sajátos, Madonnás többszörös aranyforint ismert, erről írok alább.

Egy hasonló tízszeres aranyforint, ami biztosan más

Huszár [9] közöl egy tízszeres aranyforintot (H177), amely a Madonnás tallérok elő és hátlapjai szerint készült és hivatkozik Buzdugan és mások [10] katalógusára. A tízdukátos képe mindkét katalógusban nehezen kivehető, de a köriratok egyes részei egyértelműsítik, hogy ez az érme biztosan nem az eddig tárgyalt hengerekkel készült. A máramarosi múzeumtól kapott képet¹ a 7. ábra mutatja.



A Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș gyűjteményéből
7. ábra: Az eltérő verőtövekkel vert tízszeres aranyforint képe

A [10]-ben közölt köriratok az alábbiak:

Előlap: STEPHANUS : BOCHKAI : DE KIS : MARIA : PRINCEPS : TRANSYLVA

Hátlap: PARTIVM : REGNI · HVNG : DOMINVS : ET : SICVLOR : COMES

Egyes elválasztójelek a képekről nehezen azonosíthatóak, azonban az előlapi PRINCEPS egyértelműen látszik, míg a 2. ábrán bemutatott, a tallérok verésére használt előlapi köriratokon mindenütt a PRIN rövidítés szerepel (ld. a 7. ábrán bekeretezve).

Hasonlóképpen, a tízdukátos hátlapján a HVNG és a DOMINVS között jól látszik a kettőspont (ld. a 7. ábrán bekarikázva), míg a tallérok hátlapjain ott mindenütt pont van (v.ö. 3. ábra).

Megállapítható tehát, hogy készült olyan Madonnás tízdukátos, amelyhez nem az ismert tallérok hengereit használták. Arról, hogy ez az érme hengeres veréssel készült-e, és ha igen, milyen volt a többi kétszer négy verőtő, egyelőre semmit sem tudunk, ezek kiderítése csak további kutatásokkal lehetséges.

Irodalmi hivatkozások

- [1] Romedio Schmitz-Esser: *Die Walzenprägung der Münze Hall in Tirol: Innovation - innerhabsburgischer Technologietransfer – Rekonstruktion*, https://leopard.tu-braunschweig.de/receive/dbbs_mods_00051026
- [2] Nudelman László: *Erdélyi pénzek hamisítványai*, Numizmatikai Közlöny, 2013-2014, 166. oldal.
- [3] Domoki Ferenc: *Az I. Lipót XV krajcárosok jellegzetes hibái*, Az Érem, 2005, 2. szám, 7. oldal.

¹ Hálás vagyok dr. Sorana Mișcanak (Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș) a kép elkészítéséért és elküldéséért.

- [4] Tóth Csaba: *Bocskai István (1605–1606) pénzverése*. Magyar Pénzügyi Almanach 2012–2013. 22. összesített évfolyam, 86. kötet. 622–625.
- [5] Óvári Ferenc: *Bocskai István Madonnás tallérjainak verőtőváltozatai*, *Az Érem*, 2007, 2. szám, 83. oldal.
- [6] Lux Iván és Tóth Csaba: *Erdélyi Tallérok / Thalers of Transylvania, Preprint No.1 (1559-1581), János Zsigmond – Báthori Kristóf – Bocskai Erzsébet*, Martin Opitz, Budapest, 2022.
- [7] Lux Iván, Nudelman László és Tóth Csaba: *Erdélyi Tallérok / Thalers of Transylvania, Preprint No.2 (1581-1602), Báthori Zsigmond*, Martin Opitz, Budapest, 2024.
- [8] Adolf Resch: *Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis Gegenwart*, Hermannstadt, 1901.
- [9] Huszár Lajos: *Az erdélyi fejedelemség pénzverése*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995.
- [10] George Buzdugan et al.: *Monede și bancnote românești*, Bukarest, 1977.
- [11] Lux Iván: *Báthori Gábor nagybányai tallérjainak hengeres veréséről*, megjelenés alatt.

Kivonat

Bocskai István Nagybányán veretett tallérjai hengeres veréssel készültek (hengerenként 5-5 elő, illetve hátoldali verőtővel). A viszonylag kiterjedt adatbázisunk alapján bizonyítható, hogy a Madonnás tallérok egyetlen hengerpárral készültek, ami, a hengerek egymáshoz képest elfordult felszerelhetősége okán összesen 25 változatot eredményezhetett. Bemutatjuk, hogy ezekből tíz változatról ma is van képünk, vagy katalógus-hivatkozásunk, amelyek négyféle hengerpárosítás nyomán készültek. Minthogy minden elő- és hátoldali verőtő képét ismerjük, bármelyik verőtőváltozatban vert tallér képe rekonstruálható. Bemutatunk egy olyan tízszeres aranyforintot is, amely Madonnás verőtőkkel készült, de nem a tallérokhoz használt hengerekkel.

Summary

Stephen Bocskai's thalers minted in Nagybánya were made by roller minting (with 5 obverse and 5 reverse dies per cylinder). Based on our relatively extensive database, it can be proven that the so called Madonna thalers were made in 1605 with a single pair of cylinders, which, due to the possibility of mounting the cylinders rotated relative to each other, could have resulted in a total of 25 variants. We present that we still have images or catalogue references for ten of these variants, which were made using four different cylinder pairings. Since we know the image of every obverse and reverse die, the image of any thaler minted with any die variant can be reconstructed. It is shown that a Madonna thaler allegedly struck in 1606 is manipulated in its date. We also present a ten ducat piece that was made with Madonna minting dies, but not with the cylinders used for thalers.